

Alicja Wołodźko-Butkiewicz, *Od pieriestrojki do laboratoriów netliteratury. Przemiany we współczesnej prozie rosyjskiej*, Warszawa: Wydawnictwo „Studia Rossica”, 2005, ss. 438.

Alicja Wołodźko-Butkiewicz postawiła przed sobą bardzo trudny cel, jakim jest charakterystyka współczesnej prozy rosyjskiej. Wyznaczone zadanie w rzeczywistości wydaje się trudniejsze, bowiem badaczka zajmuje się nie samą tylko literaturą, ale także przemianami, które zaszły w całym procesie literackim w Rosji postsowieckiej.

Literatura, mimo że ograniczona tu do twórczości prozatorskiej, jawi się jako zjawisko niezwykle zróżnicowane, zarówno pod względem prądów, konwencji, jak i sposobów tworzenia czy upowszechniania. Autorka, znawczyni współczesnej literatury rosyjskiej, znana z wcześniejszych prac poświęconych tej problematyce, podkreśla właśnie zupełnie nową sytuację, w jakiej znalazła się rosyjska sztuka słowa po rozpadzie ZSRR. Przemiany polityczne oraz ich konsekwencje, widoczne w obrębie literatury, omawia w słowie wstępnym oraz w rozdziale pierwszym, zatytułowanym „Wprowadzenie do problematyki: sytuacja literatury w Rosji lat 90. i na początku XXI wieku”. W słowie wstępnym czytamy, że najnowsza literatura rosyjska nie jest jeszcze w pełni sformowana i przez cały czas trwa proces jej samookreślenia, dlatego Autorka monografii stwierdza, iż należy powstrzymać się od zbyt pospiesznych uogólnień i podsumowań, poprzestając na jak najdokładniejszym opisie bieżącej kondycji tejże literatury. „Wprowadzenie do problematyki”... zawiera wielowymiarowy obraz sytuacji, jaka wytworzyła się w ZSRR w latach *pieriestrojki* oraz po upadku imperium sowieckiego. Autorka pracy dostrzega wiele antagonistycznych tendencji, które doszły do głosu w literaturze tego okresu. Początek przemian cechuje, umożliwiające przez zniesienie cenzury, otwarcie czytelników rosyjskich na literaturę dotychczas zakazaną, utwory z nurtu łagrowego oraz dzieła emigrantów, tworzących na Zachodzie przez ponad siedemdziesiąt lat „zagraniczną literaturę rosyjską”. Z czasem jednak można było zaobserwować zupełnie nowe tendencje: tematyka obrachunkowa, popularna w pierwszych latach gorbaczowowskiej reformy, ustąpiła miejsca nurtowi demaskatorskiemu, wymierzonemu w literaturę antytotalitarną, obnażającemu przerysowany heroizm, nowy typ bohatera i poetykę, nazywaną czasem „socjalizmem *à rebours*”. W latach dziewięćdziesiątych na równi z autorami tworzącymi w poetyce realizmu socjalistycznego krytykowano pisarzy wiejskich, pokolenie „szestidiesiatników” i pisarzy dysydentów. Z nową siłą ujawniły się w literaturze rosyjskiej tendencje demitologizacyjne, które pociągnęły za sobą upadek wielu autorytetów pisarskich, zaś główną metodą twórczą stał się postmodernizm, a w szczególności zapożyczony ze sztuk plastycznych konceptualizm. Dużą popularnością w okresie przemian ustrojowych w Rosji zaczęły cieszyć się nowe gatunki literackie, takie jak: powieść afabularna, powieść dalekobieżna, kryminał ironiczny, kryminał retro, powieść filologiczna, dystopia. Jednocześnie zaobserwować można powrót dawnych, zdawać by się mogło, zapomnianych gatunków prozatorskich: powieści wigilijnej, powieści mieszczańskiej, wspomnień, dzienników, żywotów świętych czy baśni. Według polskiej Badaczki godne uwagi są nowe tendencje w literaturze, polegające na twórczym przetworzeniu poetyki realizmu, które doprowadziły do zarysowania się nurtu „nowego realizmu”.

Autorka omawianej pracy zauważa, że literatura przestała odgrywać rolę mentorską czy dydaktyczną, a skoncentrowała się na dostarczaniu rozrywki tzw. masowemu czytelnikowi. W związku z tym Badaczka zwraca uwagę na niepokojące zjawiska, dające się zauważyć w najnowszej rosyjskiej prozie, wśród których znajduje się spadek poczytności elitarnych pism literackich czy upadek literatur narodów wchodzących do niedawna w skład ZSRR. Utratą wysokiego statusu literatury Autorka monografii tłumaczy za-interesowanie współczesnych autorów „kulturą niską”, częste wykorzystywanie wulgaryzmów oraz tematyki obsceniczej, a także zwrot ku epigońskim powieściom historycznym. Alicja Wołodźko-Butkiewicz przytacza wiele syntetyzujących opinii rosyjskich literaturoznawców i krytyków, którzy lata dziewięćdziesiąte dwudziestego stulecia traktują jako okres głębokiej recesji literatury lub też – przeciwnie – czas jej bujnego rozkwitu. W zakończeniu części wstępnej Badaczka przytacza różnorodne propozycje typologizacji zjawisk literackich składających się na prozę lat dziewięćdziesiątych XX wieku.

Rozdział drugi, zatytułowany „Porzucony dorobek”, dotyczy stosunku współczesnych pisarzy rosyjskich do literatury okresu ZSRR. W podrozdziale „Wybrane stronicie literackiej pierestrojki” Autorka omawianej pracy przedstawia sytuację literatury rosyjskiej w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. Badaczka stwierdza, że nastąpił wtedy odwrót czytelników rosyjskich od literatury socrealistycznej i zwrot ku pisarzom doby Srebrnego Wieku, emigrantom, których twórczość była zakazana w Związku Radzieckim oraz dysydem, publikującym swe utwory w samizdacie lub piszącym przez lata „do szuflady. Duże znaczenie dla kondycji literatury owego czasu miały, według niej, zmiany w środowisku pisarskim, a w szczególności rozwiązanie Związku Pisarzy Rosyjskich i powstanie wielu różnorodnych ugrupowań zrzeszających twórców. Ta sytuacja wpłynęła także na rozszerzenie kręgu tematów podejmowanych przez prozaików. A. Wołodźko-Butkiewicz zwraca uwagę na dwa najpopularniejsze nurty literatury lat osiemdziesiątych – moralistyczny oraz wspomnieniowy. Pierwszy z nich Autorka omawia na przykładzie *Golgoty* Czingiza Ajtmatowa i wydanych pośmiertnie opowiadań Władimira Tiendriakowa, drugi zaś – wspomnień frontowych Wiaczesława Kondratiewa. Oddzielny podrozdział polska badaczka poświęca postaci Wiktora Astafiewa, w którego twórczości, pełnej pesymistycznych obrazów codziennego życia pokolenia wojennego, można obserwować zjednoczenie obydwu nurtów literackiej pierestrojki.

Trzeci, najobszerniejszy rozdział monografii Alicji Wołodźko-Butkiewicz, zatytułowany „Obawy i nadzieje”, poświęcony jest sytuacji literatury rosyjskiej w dobie komercjalizacji kultury i rozwoju techniki informatycznej. Autorka zajmuje się tu nie tyle zjawiskami literackimi, ile przemianami, jakie współczesna rzeczywistość wymusiła na procesie literackim i rynku księgarskim. W pierwszym podrozdziale „Inni krytycy innej prozy” polska slawistka omawia sytuację w środowisku krytyków i badaczy literatury, które w ZSRR było związane zwykle z tzw. „tołstymi żurnalami” – pismami literackimi lub też z ośrodkami uniwersyteckimi i w przeważającej części podporządkowywało się władzy politycznej. W latach dziewięćdziesiątych Autorka pracy zauważa emancypację literaturoznawstwa i krytyki spod dyktatury ideologii państwowej i jej rosnący udział w tworzeniu literatury. A. Wołodźko-Butkiewicz za rosyjskimi obserwatorami życia kulturalnego stwierdza, że krytyka literacka coraz częściej upodabnia się do prozy lub

nawet staje się jej nowym rodzajem. Do obiegu literackiego weszło nowe pokolenie znawców literatury, którzy czerpiąc ze zdobyczy kultury zachodniej upowszechniają nowe sposoby obcowania z tekstem literackim.

Podrozdział „Rosyjska tradycja literacka w jej dzisiejszym kształcie. Czasopisma literackie – odnowione i nowe” przedstawia obecną kondycję bardzo popularnych w okresie Związku Radzieckiego pism literackich. Alicja Wołodźko-Butkiewicz przypomina ich historię oraz metamorfozy, jakim uległy w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Autorka zauważa, że nowopowstałe wymogi rynkowe spowodowały upadek wielu dotychczasowych „tołstych żurnalów” i konieczne zmiany w formule wielu następnych, polegające na przykład na utworzeniu i udostępnieniu w Internecie elektronicznych wersji tych periodyków. Badaczka charakteryzuje również wiele nowych, jej zdaniem ważnych pism literackich, które pojawiły w Rosji po roku 1990, już w nowej sytuacji ekonomicznej m.in.: „Nowoje litieraturnoje obozrieniye” Iriny Prochorowej i „Post scriptum” Władimira Ałłoja.

W podrozdziale „Nowe medium literatury” Alicja Wołodźko-Butkiewicz omawia literaturę dostępną w wersji elektronicznej i upowszechnianą drogą internetową. Autorka zaznajamia nas z podstawowymi nazwami funkcjonującymi w kręgu użytkowników Internetu, a dotyczącymi „literatury sieciowej” np.: RusLit Net, sietieliteratura, hipertekst. Polska badaczka przedstawia główne etapy rozwoju Internetu w Rosji oraz historię elektronicznych publikacji literackich, zwracając przy tym uwagę na najciekawsze literackie projekty sieciowe. Wyróżnia ona kilka rodzajów witryn zajmujących się upowszechnianiem literatury: biblioteczne, czasopiśmiennicze, eksperymentalne, organizatorskie. Dzięki ogromnej popularności Internetu w Rosji dał się zauważyć niezwykle rozwój literatury istniejącej wyłącznie w wersji elektronicznej, tworzonej przez pisarzy-amatorów, na bieżąco przedstawianej czytelnikowi, a nawet poprawianej przez niego. Według Autorki omawianej monografii w takiej sytuacji można mówić o powstaniu zupełnie nowej odmiany literatury – wirtualnej, interaktywnej, cybernetycznej. Twórczość wirtualna wywołuje jednak w Rosji wiele sporów natury teoretycznej – jej przeciwnicy podkreślają m.in. zbyt łatwy dostęp do Internetu i brak jakiegokolwiek wstępnej weryfikacji publikowanych utworów, który niesie ze sobą zagrożenie obniżenia wartości całej literatury sieciowej. Autorka prezentowanej pracy wyraża opinię, że mimo usprawiedliwianych wątpliwości, jakie wywołuje nowy rodzaj prozy, Internet jako medium umożliwiające czytelnikowi dostęp do ogromnych i różnorodnych zbiorów literackich w Rosji został bardzo dobrze wykorzystany dla rozwoju sztuki słowa i spełnia niezwykle ważną rolę w kulturze rosyjskiej, otwierając przed nią jeszcze wiele możliwości.

Problematyce literatury emigracyjnej, która została odkryta na nowo w Rosji postsowieckiej, poświęcony jest rozdział „Powroty”. A. Wołodźko-Butkiewicz zwraca uwagę, że w ZSRR kultura była całkowicie odizolowana od wpływów zachodnich, pisarze radzieccy byli słabo znani poza granicami kraju, a dysydenci mogli liczyć na publikację swoich utworów jedynie za granicą. Począwszy od lat dziewięćdziesiątych Autorka monografii odnotowuje zjawisko zupełnie przeciwne: literatura zachodnia jest w pełni dostępna rosyjskim czytelnikom, pisarze odnoszący sukcesy na rodzimym rynku księgarskim często wyjeżdżają na zagraniczne stypendia, a emigranci chętnie wracają do

kraju. W podrozdziałach „Prorok we własnym kraju (Sołżenicyn – lata dziewięćdziesiąte)”, „Siergiej Dowłatow – postać literacka i Jurija Druźnikowa potyczki z mitami” polska slawistka omawia recepcję w kraju twórczości trzech wymienionych w tytułach pisarzy emigracyjnych. Warto tu szczególnie zwrócić uwagę na dość obszerną charakterystykę twórczości Jurija Druźnikowa, którego Autorka przedstawia jako pisarza oryginalnego, utalentowanego demaskatora „mitów potocznych” i „literackiego detektywa”.

W rozdziale „Gry postmodernistyczne” A. Wołodźko-Butkiewicz podejmuje rozważania nad dwoma głównymi, wyróżnionymi już we wprowadzeniu do monografii, nurtami literatury końca XX i początku XXI w. – postmodernizmem i „nowym realizmem”. Cechy charakterystyczne obydwu technik prozatorskich Autorka przedstawia na przykładzie utworów najbardziej znanych rosyjskich pisarzy współczesnych: Władimira Sorokina (podrozdział „Grabarz literatury rosyjskiej. Spory wokół Władimira Sorokina”), Wiktora Pieliewina, Olega Pawłowa i Romana Sienczyna (podrozdział „Między postmodernizmem a nowym realizmem”). Polska Badaczka rosyjskiej literatury najnowszej omawia najważniejsze powieści wymienionych twórców, analizując styl, język oraz postawę twórczą każdego z nich. Autorka podkreśla różnice między poszczególnymi pisarzami i ich dziełami, lecz zwraca także uwagę na – wydawać by się mogło – paradoksalne związki. Okazuje się bowiem, że prozaicy z nurtu postmodernizmu i nowego realizmu korzystają ze wspólnych doświadczeń, odwołują się do podobnych wartości, zwracają uwagę na takie same cechy rzeczywistości.

Kolejny rozdział recenzowanej pracy zatytułowany „Ku nowym podziałom” poświęcony jest fenomenowi prozy popularnej w Rosji. A. Wołodźko-Butkiewicz przedstawia historię, różne definicje i modele powieści masowej, zwracając szczególną uwagę na gatunki powstałe w ostatnich latach XX wieku. Opierając się na ustaleniach zachodnich badaczy ponowoczesności, m.in. Umberto Eco, wysuwa ona tezę, że literatura popularna jest współczesnym odpowiednikiem folkloru, z jego pierwotnymi gatunkami eposem i bajką. Autorka prezentowanej pracy dość szczegółowo omawia twórczość najbardziej znanych twórców literatury popularnej w Rosji: Aleksandry Maryniny, Darii Doncowej, Borysa Akunina i Władimira Tuczkowa (podrozdział „Proza Władimira Tuczkowa”) oraz przytacza opinie krytyki na temat ich utworów. Warto zaznaczyć, że polska Badaczka przedstawia również szerszy kontekst kulturowy twórczości wymienionych pisarzy, zwracając uwagę na kwestie ekonomiczno-obyczajowe, które miały niemały wpływ na wzrost zainteresowania czytelników literaturą „lekką”. A. Wołodźko-Butkiewicz, za literaturoznawcami i krytykami rosyjskimi, podkreśla, że literatura popularna końca XX i początku XXI wieku chętnie odwołuje się do światowej i rodzimej klasyki, operuje niekiedy skomplikowanymi chwytami stylistycznymi i dotyka problematyki, która jest obecna także w literaturze elitarnej. Nie stroni Badaczka także od osobistych ocen tego rodzaju twórczości, np. prozę Darii Doncowej nazywa „lekkimi i nie pozbawionymi wdzięku czytadłami”.

Rozdział ostatni omawianej pracy nosi tytuł „Koło historii” i jest ogólną refleksją nad przyszłością literatury rosyjskiej, która już teraz zarysowuje się w utworach nowej generacji pisarzy z powodzeniem publikujących swoje utwory w Internecie, „grubych pismach”, a także w postaci tradycyjnych książek, nazywanych w kręgach literaturoznawców i krytyków „pokoleniem Next”. A. Wołodźko-Butkiewicz zauważa, że

w Rosji jest bardzo wielu młodych prozaików, którzy w swojej twórczości zrywają z technikami postmodernistycznymi, zwracając się ku odkrywanej na nowo poetyce realistycznej. Autorka proponowanej monografii przybliża postaci dwóch najbardziej znanych reprezentantów „pokolenia Next”: Olega Szargunowa i Iriny Dienieżkinej. Szargunow jest przez nią przedstawiany nie tylko jako pisarz, ale także jako teoretyk nowej formy realizmu, którego podstawowymi cechami charakterystycznymi są: pozytywny bohater, niemal całkowity brak fikcji fabularnej, odcięcie się od problematyki politycznej, powaga i szczerłość, szacunek dla spuścizny klasyków literatury rosyjskiej oraz współczesny, młodzieżowy język, pełen wulgaryzmów i barbaryzmów.

W uwagach końcowych A. Wołodźko-Butkiewicz podkreśla niezwykłą wagę przemian, jakie zaszły w literaturze rosyjskiej w ostatniej dekadzie XX w. i trwają nadal. W jej opinii przestrzeń Internetu, której możliwości kultura rosyjska bardzo umiejętnie wykorzystwała w latach dziewięćdziesiątych, ciągle otwiera nowe perspektywy przed literaturą współczesną. Badaczka wyraża jednocześnie przekonanie, że za wcześniej na podsumowania zaistniałych przemian, gdyż wiele zjawisk, uważanych dziś za marginalne, może w przyszłości zaowocować zupełnie nowymi prądami literackimi, toteż nie neguje ona znaczenia rosyjskiego postmodernizmu, który – według rosyjskich krytyków – nie wniósł zbyt wiele do literatury rosyjskiej i jest już twórczo wyeksploatowany.

Omawiana praca opatrzona jest bardzo obszernym aneksem, w którym Autorka umieściła przegląd zawartości witryn internetowych, dotyczących literatury rosyjskiej. Aneks składa się z syntetyzującego wprowadzenia („Zasoby literackie RusLitNetu lat 90”) i „Wykazu omówionych zasobów”, który spełnia rolę spisu treści do zamieszczonej dalej szczegółowej prezentacji różnorodnych pism elektronicznych, bibliotek sieciowych i stron poświęconych wybranym pisarzom. Trudno przecenić informacje zawarte w aneksie, gdyż umożliwiają one szerokiemu gronu czytelników zainteresowanych literaturą rosyjską orientację w niezwykle różnorodnych zasobach Internetu, a rzetelny komentarz autorki pozwala wybrać spośród ogromnej ilości źródeł te najbardziej odpowiednie. Omówienia zawarte w aneksie z pewnością okażą się bezcenne także dla osób profesjonalnie zajmujących się literaturą rosyjską, gdyż wśród przedstawionych przez autorkę witryn internetowych jest spora liczba elektronicznych wersji fachowych pism literackich.

Monografia A. Wołodźko-Butkiewicz jest pozycją wyjątkowo cenną, gdyż dotyczy zupełnie nowych wymiarów życia literackiego, które dotychczas nie były jeszcze badane, takich na przykład, jak literatura elektroniczna czy wpływ Internetu na proces literacki. Wartość prezentowanej pracy podnosi fakt, że jest ona pisana „na gorąco”, komentuje literaturę *in statu nascendi*, przedstawia zjawiska, które ciągle jeszcze trwają. Zauważalne w książce powtórzenia czy braki łatwo dają się wytłumaczyć szerokim zakresem omówionej problematyki i imponującą ilością wykorzystanych materiałów. Praca ukazuje główne nurty współczesnego rosyjskiego życia literackiego, a zainteresowanym nim osobom pozwala uporządkować ogrom literatury i krytyki, który bez odpowiedniego komentarza wydawałby się nieprzebytym gąszczem, gdyż rozmaite pisma literackie, wydawnictwa, strony internetowe proponują własne, zupełnie odmienne wizje literatury. Uwagi krytyczne i fachowe oceny są bezcennym źródłem wiedzy na temat współczesnej literatury, ale także polityki, historii i w ogóle kultury rosyjskiej. Książka pisana jest

przystępnym, potoczystym stylem, dalekim od sztywnego języka naukowego, co może być postrzegane przez osoby zainteresowane literaturą rosyjską i nie zajmujące się nią profesjonalnie jako dodatkowa zaleta omawianej pracy.

Monika Sidor
Katedra Literatury Rosyjskiej KUL

Иоанна М я н о в с к а, *Дина Рубина вчера и сегодня*, Торунь: Wydawnictwo Adam Marszałek 2003, ss. 296.

W 2003 roku ukazała się książka Joanny Mianowskiej *Dina Rubina wczoraj i dziś* (*Дина Рубина вчера и сегодня*). Mianowska, badaczka literatury emigracyjnej, odkrywa nieznanne sylwetki pisarzy pierwszej i trzeciej fali emigracji rosyjskiej, do których za Wadimem Sidurem (*Świat Wadima Sidura*) i Aleksandrem Minczinem (*Nieznane strony literatury trzeciej fali emigracji. Aleksander Minczin: proza życia*), dołączyła postać Diny Rubiny. „Rusycystyka i rosjoznawstwo zostały wzbogacone o nową, wartościową pozycję, do obiegu naukowego wprowadzona zostaje pisarka licząca się w dzisiejszym życiu kulturalnym Rosji (a także Izraela), której utwory dostrzegane są przez krytykę i przez badaczy także”, twierdzi Lucjan Suchanek.

Do roku 1991 (data rozpadu ZSRR), uznawanego za koniec trzeciej fali emigracji rosyjskiej, opuściła Rosję utalentowana grupa pisarzy rosyjskich, twórców literatury nazwanej przez A. Drawicza „fenomenem stulecia”. Według badaczy rosyjskich trzecia fala emigracji rosyjskiej, mimo iż nie kontynuowała tematów i problemów pierwszej fali, była wyjątkowym, specyficznym i niepowtarzalnym okresem w historii literatury rosyjskiej. Na pewno wielu znawcom – i nie tylko – literatury rosyjskiej, pisze Mianowska, nieobce są nazwiska niektórych pisarzy – emigrantów trzeciej fali emigracji, takich jak: A. Sołżenicyn, W. Wojnowicz, E. Limonow, A. Terc itd.. Jednak w wielu pracach poświęconych trzeciej fali emigracji rosyjskiej pomijane są nazwiska wielu pisarzy tego okresu, których sylwetki i twórczość należałoby zbadać. W monografii *Dina Rubina wczoraj i dziś* Mianowska kontynuuje temat literatury rosyjskiej trzeciej fali emigracji, przedstawia dorobek prozatorski, znanej tylko nielicznym, Diny Rubiny, pisarki, która pod koniec 1990 roku opuściła Rosję i zamieszkała w Izraelu. W polskich źródłach nazwisko Rubiny praktycznie nie występuje, dowodzi Mianowska. Wyjątek stanowi jedynie *Przewodnik po współczesnej literaturze rosyjskiej i jej okolicach* T. Klimowicza, w którym wymienia się nazwisko Diny Rubiny jako jednej z 36. pretendentów do przyznawanej w 1994 roku nagrody Bookera.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Znajomość z Diną Rubiną*, (*Знакомство с Диной Рубиной*) poznajemy, wpisaną w tło ogólnych tendencji polskiej i rosyjskiej emigrantologii, biografię pisarki – emigrantki.

Dina Rubina urodziła się 19 września 1953 roku w Taszkencie. Jej ojciec był malarzem, matka nauczycielką historii. Rodzice Rubiny pochodzili z Ukrainy, osobne